

LOSONCZ MIKLÓS

A globális és regionális integrálódás és a fenntartható gazdasági növekedés néhány kérdése a visegrádi országokban

A tanulmány a globális és a regionális integrálódás fő vonásait és a fenntartható gazdasági növekedéssel való kapcsolatát elemzi négy visegrádi ország (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) példáján. Globális integrálódáson a világgazdaságba, regionálisan az Európai Unió belső piacába és politikáiba való beépülést értjük. A visegrádi országok globális integrálódása a piacgazdaságba való átmenet után, illetve azzal összefüggésben, az Európai Unió közvetítésével valósult meg, és a fenntartható gazdasági növekedés kiemelkedő fontosságú eleme volt. A kereskedelempolitikába és a belső piacba való beépülésből származóknál jóval nagyobbak voltak az európai uniós kohéziós politikába való integrálódás előnyei és gazdaságnövekedési hatásai. Elsősorban az Európai Unió kohéziós politikájában 2020 után várható gyökeres változások miatt azonban a visegrádi országoknak új növekedési hajtóerők feltárására kell felkészülniük.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F00, F10, F15.

E tanulmány célja, hogy bemutassa a globális és regionális integrálódás néhány sajátosságát, s ebből reálgazdasági és pénzügyi, valamint gazdaságpolitikai következtetéseket vonjon le néhány közép-európai ország példáján. A régiót a visegrádi együttműködés hasonló fejlődéstörténeti örökséggel rendelkező államai (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) képviselik. (Az elemzés természetesen a többi európai volt

* Növekedés és fenntarthatóság Kelet-Közép-Európában címmel szervezett önálló szekciót a 2017. június 19. és 23. között Mexikóvárosban megrendezett 18. Közgazdász Világkongresszuson a Magyar Közgazdasági Társaság (MKT). Az előadásokat kétfordulós pályázaton választotta ki az MKT elnöksége által felkért zsűri, amelynek elnöke *Kovács Árpád* egyetemi tanár, a Költségvetési Tanács és az MKT elnöke, tagjai *Nagy Márton*, az MNB alelnöke, valamint *Terták Elemér*, az Európai Bizottság korábbi igazgatója voltak. Az MKT-vel kötött megállapodás alapján közöljük a három előadás alapjául szolgáló tanulmány magyar nyelvű, kiegészített és módosított szövegét.

** A tanulmány a Nemzetközi Közgazdasági Társaság 2017 júniusában Mexikóvárosban rendezett 18. kongresszusán megtartott angol nyelvű előadás kiegészített változata, amely az MTA–BGE Makrogazdasági fenntarthatósági kutatócsoport keretében, az MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodájának támogatásával készült. A szerző a kutatócsoport vezetője.

Losoncz Miklós a Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Karának kutatóprofesszora (e-mail: losoncz.miklos@uni-bge.hu).

A kézirat első változata 2017. június 22-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2017.7-8.677>

szocialista országra is kiterjeszthető, ez azonban szétfeszítené ennek az írásnak a tartalmi és területi kereteit.) A tanulmány időhorizontja az 1990-es évek elejétől – a statisztikai nyomon követés függvényében – 2015-ig, illetve 2016-ig terjedő időszak, ezen belül az utóbbi 10–15 év a súlyponti rész, de az elemzés nem tér ki a globális pénzügyi és gazdasági válság részleteire. Csehszlovákia 1992. évi szétválása után 1994-től állnak rendelkezésre nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő statisztikai adatok az önálló Cseh Köztársaságra és Szlovákiára. A vizsgált időszak kezdetének megválasztását az indokolta, hogy a többi volt szocialista államhoz hasonlóan a visegrádi országokban is a nyugati típusú polgári demokráciába és a piacgazdaságba való átmenettel nyílt meg a lehetőség a piaci alapokon nyugvó globális és regionális integrálódásra.

A szakirodalom e tanulmány témáját az 1960-as és 1970-es években a kifelé és befelé forduló gazdasági növekedés, az 1990-es évtized közepétől a globalizáció fogalma köré csoportosítva is tárgyalta. Ennek az írásnak az egyik elméleti kiindulópontja az integráció mint folyamat és állapot közötti megkülönböztetés. *Balassa* [1961] szerint az integrációt folyamatként (integrálódás) azok az intézkedések képviselik, amelyek célja a diszkrimináció leépítése a különböző nemzetállamokhoz tartozó gazdasági entitások között. Az állapotként értelmezett integráció a nemzetgazdaságok közötti diszkrimináció különféle formáinak a hiányára utal.

Az Európai Unió és jogelődei történetéből kivehető, hogy az integráció mint folyamat és állapot tartalma folyamatosan gazdagodott. A teljesség igénye nélkül: a kezdetben domináns, úgynevezett negatív integrációt (a külkereskedelem előtti akadályok lebontását) pozitív integráció (új intézmények és mechanizmusok létrehozása) gazdagította. (A negatív és pozitív integráció fogalmának bevezetése *Tinbergen* [1965] nevéhez fűződik – idézi *Palánkai* [2003] 28–29. o.)

A másik elméleti kiindulópont az integráció többszintű folyamatként való fel fogása, amely szerint mikro- és makroszintű integrálódás különböztethető meg. Az előbbi a vállalati szférában végbemenő összefonódási folyamatokat mutatja be, az utóbbi a nemzetgazdaságok közötti munkamegosztás mélyülését írja le. A jelen tanulmány szempontjából releváns makrointegráción belül földrajzi vetületben globális és regionális integráció definiálható (*Palánkai* [2003] 35. o., illetve *Palánkai és szerzőtársai* [2011]).

Ez az írás a visegrádi országok *globális és regionális integrációjának* néhány kérdését tárgyalja. Az előbbin a vizsgált nemzetgazdaságoknak a világgazdaságba, az utóbbin az Európai Unió belső piacába és politikáiba, azon belül kiemelten a kohéziós politikába való növekvő mértékű bekapcsolódását, beépülését érti a kereskedelempolitika, a külkereskedelmi forgalom, a pénzügyi transzferek és a termelési tényezők (tőke és munkaerő) áramlása alapján. Egy lehetséges értelmezés szerint a regionális integrációhoz hasonló, de nem teljesen azonos fogalom az európaizálódás, amelynek középpontjában a közösségi döntéseknek a nemzeti politikákra gyakorolt adaptációs nyomása áll (*Tuka* [2006]). Az európaizálódás fogalma külső hatásoknak, azaz az európai uniós intézmények és a tagállamok harmadik országokkal, illetve nemzetközi szervezetekkel való viszonyának leírására is alkalmas – jó példa erre a Nyugat-Balkán (*Sigér* [2006]).

A visegrádi országok tapasztalataiból általános következtetések vonhatók le a globális és regionális integrálódásról, amelyek több szempontból is tanulságosak

lehetnek más, a világgazdaságba közvetlenül vagy valamilyen integrációs csoportosulás közvetítésével integrálódni kívánó fejlődő államok, az EU-tagjelölt országok (Albánia, Macedónia, Montenegró, Szerbia és Törökország) és a potenciális tagjelölt államok (Bosznia-Hercegovina és Koszovó) számára.

A tanulmány kiinduló feltételezése az, hogy a piacgazdaságba való átmenet, illetve később az EU-csatlakozásra való felkészülés, majd az EU-ba való belépés nyomán a világgazdaságba, illetve az EU belső piacába és kohéziós politikáiba való integrálódás – időszakonként eltérő formában és intenzitással – gazdasági és társadalmi energiákat szabadított fel, ezáltal nem csekély mértékben járult hozzá a fenntartható gazdasági növekedéshez. Ez az írás ezeket a tényezőket kívánja azonosítani és elemezni. Műfaja szintetizáló jellegű, kvalitatív elemzés, amelyet az elérhetőségtől függően statisztikai adatok támasztanak alá, illetve nemzetközi összehasonlítás, azaz a vizsgálatba bevont országok teljesítményét veti össze egymással.

Kereskedelempolitika, külkereskedelem

Globális kereskedelempolitikai integráció

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évtized első felében a közép- és kelet-európai országokban (a visegrádi országokat is beleértve) a piacgazdaságba való átmenet egyik leglényegesebb eleme volt a külgazdasági kapcsolatok liberalizálása, amely a következőket tartalmazta.

- A külkereskedelmi tevékenység liberalizálása, ami azt jelentette, hogy megszüntették a külkereskedelmi tevékenység útjában álló adminisztratív akadályokat, beleértve a külkereskedelem állami monopóliumát, valamint az állami tulajdonban lévő külkereskedelmi szakvállalatok kizárólagos export- és importjogosítványait. Ennek eredményeként minden meglévő, illetve újonnan alapított vállalat engedélyezési eljárások és egyéb korlátozások nélkül jogosulttá vált külkereskedelmi tevékenység folytatására.

- Fokozatosan eltörölték az import bizonyos, nem vámjellegű akadályait (engedélyezés, kvóták).

- Egységes vámtarifákat vezettek be, a vámokat fokozatosan mérsékeltek, ezzel párhuzamosan – a belföldi árak liberalizálásának köszönhetően – mind nagyobb mértékben érvényesült a vámok szerepe az árképzésben és az áralakulásban. A piacgazdaságba való átmenet idején az összes árura vonatkozó vámok számtani átlaga 1990-ben 6,1 százalék volt Csehszlovákiában, 10 százalék Lengyelországban és 13 százalék Magyarországon. Ezekre még különféle illetékek rakódtak.

- Lépésről lépésre egyszerűsítették, majd liberalizálták a külföldi közvetlen befektetésekre (FDI) vonatkozó jogszabályokat, és különféle ösztönzőket vezettek be a külföldi működőtőke-beáramlás előmozdítására.

- Ezekhez az intézkedésekhez kapcsolódott a piacgazdaság intézmény- és eszközrendszerének kiépítése, majd az árfolyamrendszer rugalmasabbá tétele, végül a nemzeti valuták konvertibilissé tétele.

Ezeket az elemeket tartalmazták a John Williamson, az Institute for International Economics közgazdásza nevéhez fűződő, 1989-ben közzétett (egyébként sok szakértő által vitatott) *washingtoni konszenzus* ajánlásai is. Ez a tizpontos dokumentum eredeti formájában a latin-amerikai országok gazdasági válságból való kilábalásának a feltételeit foglalta össze, amelyeket azonban a volt szocialista országokban a piacgazdaságba való átmenet terén is alkalmaztak, bár meg kell jegyeznünk, hogy lengyel, cseh, magyar és orosz közgazdászok már korábban hasonló intézkedéseket javasoltak (Mihályi [2009] 12. o.).

Az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezményhez (GATT) Csehszlovákia 1947-ben (a szétválás után a Cseh Köztársaság és Szlovákia külön-külön 1993-ban), Lengyelország 1967-ben, Magyarország pedig 1973-ban csatlakozott. Jogutódjában, az 1995-től működő Kereskedelmi Világszervezetben (WTO) a visegrádi országok megerősítették részvételüket. A piacgazdaságba való átmenet, ezzel összefüggésben a külkereskedelmi tevékenység egésze és kiemelten az import 1980-as évek végén és 1990-es évek elején végrehajtott liberalizálása nyomán a visegrádi országok a GATT-hoz, majd a WTO-hoz fűződő kapcsolataikat új, piacgazdasági alapokra helyezték.

A Gazdasági Együtműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) tagjává a Cseh Köztársaság 1995-ben, Lengyelország és Magyarország 1996-ban, Szlovákia néhány évvel később, 2000-ben vált. Mivel a szervezethez csak piacgazdaságok tartozhatnak, az OECD-be való felvétel annak a hivatalos nemzetközi elismerését jelezte, hogy a visegrádi országok piacgazdaságok. Ezen túlmenően az OECD-tagság a későbbi EU-csatlakozást is elősegítette (jóllehet az EU 28 tagállama közül ma is csak 22 tagja az OECD-nek). A GATT/WTO-hoz, illetve az OECD-hez való csatlakozás nemcsak a globális integrálódás feltétele volt, hanem elő is mozdította azt. Lengyelország, Magyarország és Csehország 1999. évi, majd Szlovákia 2004. évi *NATO-csatlakozásának* a közvetlen gazdasági jelentősége nem volt számottevő. A biztonságpolitikai megítélés javulása viszont közvetve kedvezően hatott a globális és regionális integrálódás feltételeire. A témával foglalkozó elméleti szakirodalom a piacgazdaságba való kelet-európai átmenetet, ezzel összefüggésben a térség világgazdaságba való integrálódását tekintette az 1990-es évtizedben a globalizáció egyik lényeges hajtóerejének.

A külkereskedelmi tevékenység és az import liberalizálása nem csekély mértékben járult hozzá a visegrádi országok kereskedelempolitikai nyitottságának növekedéséhez, ennek révén a világgazdaságba való integrálódásukhoz. Egyrészt mind több újonnan alapított és már korábban is működő vállalat, beleértve a privatizáltakat is, kapcsolódott be a külkereskedelembé, és mobilizált meglévő, de addig kihasználatlan erőforrásokat. Másrészt az import fokozatos liberalizálásának eredményeként az exportőr vállalatok (a belföldre termelőkkel együtt) jobb minőségű importált inputokhoz jutottak, mint korábban, ami növelte versenyképességüket. Mindennek az eredménye a piacgazdaságokba irányuló export dinamizálódása volt.

Rövid távon azonban ennél erősebbnek bizonyult az a negatív hatás, amelyet a KGST-országok közötti külkereskedelemben a dollárelszámolásra való áttérés, majd a KGST 1991. évi felbomlása okozott. Ennek következményeként végbement egy regionális átrendeződés: a szovjet piac helyébe az EU lépett, és a közép- és kelet-európai országok között a szocialista időszakban sem igazán jelentős kétoldalú együttműködés tovább

veszített a súlyából. Magyarországon ez az átrendeződés a külkereskedelemben alig két év alatt ment végbe. Mindez – a piaci körülmények között versenyképtelenné bizonyult termelőkapacitások leépülésével együtt – a GDP visszaeséséhez vezetett az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején. Ilyen körülmények között a globális integráció előnyei kezdetben elsősorban minőségi értelemben jutottak kifejezésre.

Az egyezmény 1947. évi megszületése óta a GATT/WTO keretében lezajlott körtárgyalások eredményeként a vámok lényegesen csökkentek, majd a vámvédelem helyébe lépett, nagyon változatos nem vámjellegű akadályok lebontása is megkezdődött. Ennek következtében a globális kereskedelempolitikai integrálódás mélyítéséből nyerhető előnyök – főleg statikus értelemben – már az 1990-es évek elején is meglehetősen korlátozottak voltak, a GATT/WTO égisze alatt 2001 novemberében kezdődött dohai multilaterális körtárgyalások megtorpanásával, illetve leállításával, valamint az amerikai kormány – sok bizonytalansággal terhes – protekcionista külgazdasági politikájával pedig mára még inkább beszűkültek.

A globális integrálódás ugyanakkor elválaszthatatlan volt a visegrádi országoknak az európai integrációhoz való közeledésétől, később az Európai Unióhoz való csatlakozásuktól, azaz a folyamat az EU közvetítésével, az EU-tagsággal kölcsönhatásban, regionális integrálódás (és európaizálódás) révén valósult meg.

Regionális integrálódás, az EU szerepe a globális integrálódásban

A regionális integrálódás két fő területe a kereskedelempolitika és a belső piacba való beépülés volt. Ami a *kereskedelempolitikát* illeti, a külkereskedelmi kapcsolatok normalizálásának jegyében és a piacgazdaságba való átmenet elősegítésére az Európai Közösség(ek) (EK) különféle kereskedelempolitikai preferenciákat helyeztek kilátásba a visegrádi országoknak. Az 1988-ban kötött nem preferenciális (úgynevezett legnagyobb kedvezményes) kereskedelmi megállapodások után, amelyek a visegrádi országokkal szembeni diszkriminatív mennyiségi korlátozások lebontását célozták, az EK (néhány más OECD-országgal együtt) 1990. január 1-jei hatállyal egyoldalúan kiterjesztette a GATT általános vámpreferencia-rendszerét Lengyelországra és Magyarországra. Ez a döntés javította a kedvezményezett országok áruinak piacra jutási feltételeit. Ezután 1991-ben az EK új generációs társulási megállapodásokat, úgynevezett európai megállapodásokat kötött Lengyelországgal, Magyarországgal és Csehszlovákiával, ezzel intézményesítve a visegrádi országokhoz fűződő kapcsolatait. (Csehszlovákia szétválása után azonos tartalmú, de külön megállapodás született Csehországgal és Szlovákiával.) Az európai megállapodások kereskedelempolitikai fejezete 1992. március 1-jén, a többi része 1994. február 1-jén lépett hatályba.

Az európai megállapodások egy átmeneti időszak után az EK és az egyes visegrádi országok közötti iparcikk-kereskedelem előtti akadályok lebontását, ennek eredményeként *ipari szabadkereskedelmi övezet* létrehozását irányozták elő. A *mezőgazdasági termékek esetében jelentős preferenciákat* helyeztek kilátásba. Az Európai Tanács 1993. júniusi koppenhágai értekezletének állásfoglalása felgyorsította a kereskedelempolitikai liberalizációt, aminek eredményeként az eredeti terveknel korábban,

1996. január 1-jén megszűnt a visegrádi országok EU-ba irányuló iparcikk-kivitelére vonatkozó mennyiségi korlátozás és vám.

Alacsonyabb gazdasági fejlettségi szintjükre tekintettel és az aszimmetrikus reciprocitás jegyében az európai megállapodások hosszabb, tízéves átmeneti időszakot adtak a visegrádi országoknak EU-importjuk liberalizálására. Végül 2004-re, a keleti kibővülés időpontjára az EU és a visegrádi országok közötti külkereskedelem majdnem teljes mértékben liberalizálttá vált. A kereskedelem liberalizálása – az akadályok lebontásával – negatív integrációnak tekinthető, míg a bilaterális kapcsolatok intézményesítése az újonnan kialakított mechanizmusokkal és testületekkel (társulási tanács stb.) már a pozitív integráció elemeit is magában foglalta. Mindez hozzájárult az EU-csatlakozás zökkenőmentessé tételéhez.

Az Európai Közösségek intézményeinek kezdeményezésére kötötték meg a visegrádi országok 1992 decemberében a Közép-európai szabadkereskedelmi megállapodást (CEFTA). Ennek egyik célja az egymás közötti külkereskedelemben a mennyiségi korlátozások és a vámtarifák lebontása volt. Ezt az tette szükségessé, hogy korábban a KGST-ben nem voltak vámok, a szervezet felbomlása után viszont a volt tagállamoknak a GATT előírásai alapján a legnagyobb kedvezményes elbánás elve szerinti vámokat kellett bevezetniük egymás viszonylatában. A CEFTA-szerződés rendelkezéseinek megvalósításával 1997-re a kvóták megszűntek, és a külkereskedelem 90 százaléka vámmentessé vált. Ez a vámmentes külkereskedelemhez való visszatérés volt, de már piacgazdasági feltételek között. A CEFTA létrehozásának másik célja az EK szabadkereskedelmi megállapodásainak, később a páneurópai kumulációs övezet keretében a származási szabályainak a harmonizálása volt.

Szintén az EK javaslatára születtek meg és léptek hatályba 1993-ban és 1994-ben a visegrádi országok és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) intézményei és tagállamai¹ közötti megállapodások, amelyek célja ipari szabadkereskedelmi övezet létrehozása és a kereskedelempolitikai terhek jelentős csökkentése volt a mezőgazdasági termékek körében. Az EU céljai ugyanazok voltak, mint a CEFTA-megállapodás esetében. Mind a CEFTA megalakítása, mind az EFTA-val és tagállamaival kötött szerződések a negatív integráció fogalmába tartoztak.

A 2004. május 1-jei EU-csatlakozással lebontották az utolsó akadályokat a régi és az új tagállamok közötti külkereskedelemben. Ezzel egy időben a visegrádi országok átvették az EU jóval alacsonyabb vámtarifáit. Az európai megállapodások kereskedelempolitikai fejezeteinek 1992. március 1-jei hatálybalépése és a 2004. május 1-jei EU-bővülés közötti időszakban a GATT/WTO égisze alatt lefolytatott multilaterális körtárgyalások eredményeként mind a visegrádi országok saját, mind pedig az Európai Unió közös legnagyobb kedvezményes vámtételei jelentősen csökkentek, ami szintén hozzájárult a visegrádi országok globális integrálódásához. Az EU átlagos vámszintje jelenleg 4,2 százalék a nem mezőgazdasági, míg 12 százalék az agrártermékek körében. Az átlag mögött nagyok

¹ Akkoriban az EFTA tagjai a következő országok voltak: Ausztria, Finnország, Izland, Liechtenstein, Norvégia és Svédország. Közülük Ausztria, Finnország és Svédország 1995-ben belépett az EU-ba.

a különbségek: az átlagos vámszint a ruházati termékek körében 11,4 százalék, a személygépkocsik esetében 10 százalék.

A közös kereskedelempolitika átvételével a visegrádi országokra is kiterjed az EU külgazdasági megállapodásainak hatálya. Ez egyrészt további vámmentességgel és más piacra jutási kedvezménnyel jár nagyszámú harmadik országgal szemben. Másrészt a visegrádi országoknak is alkalmazniuk kell bizonyos, harmadik országokkal kötött szerződések rendelkezéseinek megfelelően az EU-importra vonatkozó vámmentességeket és – egyes fejlődő országok esetében – a viszonyosság nélküli vám- és egyéb preferenciákat. A bővülés után az EU belső piacának a szabályrendszerét is érvényesítik a közép- és kelet-európai tagállamokban.

A fokozódó regionális integrálódás eredményeként 2015-ben a visegrádi országok külkereskedelmének döntő hányada: kivitelüknek 80–85 százaléka, behozataluknak 70–80 százaléka az EU-ra jutott (1. táblázat). A külkereskedelem viszonylati szerkezete kereskedelempolitikai szempontból nem vagy nehezen értelmezhető. Az EU többszöri bővülése nyomán ugyanis a jelenlegi tagok kereskedelempolitikai státusa gyökeresen átalakult az utóbbi több mint negyed században. Ez nem hagyható figyelmen kívül a 28 tagú jelenlegi EU részesedésében tapasztalható, viszonylag csekély mértékű változás értékelésekor. Az EU-nak a cseh és a szlovák külkereskedelemben elfoglalt magas részarányára kézenfekvő magyarázat a két ország egymás közti kiemelkedő kereskedelme.

1. táblázat

Az Európai Unió aránya a visegrádi országok külkereskedelmében (összes export, illetve import = 100 százalék)

Ország	Export				Import			
	1994	1999	2004	2015	1994	1999	2004	2015
Csehország	77,9	88,0	87,7	83,3	73,3	76,1	74,4	76,6
Lengyelország	75,6	81,9	80,7	79,2	69,9	72,3	68,9	70,4
Magyarország	75,6	85,1	85,3	81,1	69,8	71,1	73,3	76,2
Szlovákia	83,3	90,0	87,0	85,5	68,2	74,6	82,0	78,7

Megjegyzés: valamennyi adat a jelenlegi összetételű Európai Unióra vonatkozik.

Forrás: IMF Direction of Trade Statistics database.

A CEFTA- és az EFTA-megállapodás, valamint az EU külgazdasági szerződésrendszerének az átvétele arra utal, hogy az EU-csatlakozás a kereskedelempolitikában sokkal több volt regionális integrálódásnál vagy európaizálódásnál. Az EU-tagság ugyanis a *globális integrálódás* több elemét is magában foglalta: az EU közvetítésével sajátos formában ugyan, de a visegrádi országok világgazdasági integrálódása is előrehaladt.

A szocialista gazdasági modellben a visegrádi országok *szerkezeti nyitottsága* (az export és az import aránya a GDP-ben) sokkal nagyobb volt, mint az importra vonatkozó mennyiségi korlátozások, vámok és nem vámjellegű akadályok nagyságával

mért *kereskedelempolitikai nyitottságuk*. Az engedélyezési rendszer és a kvóták eltörlésével, illetve a vámok mérséklésével a visegrádi országoknak mind a kereskedelempolitikai, mind a szerkezeti nyitottsága nagymértékben megnőtt. A kereskedelempolitikai nyitottságot mutatja, hogy importjuk kisebbik hányada, mindössze 20–30 százaléka származik harmadik országból. (Ennek is egy része vámmentes – részben az EU bizonyos külgazdasági szerződéseinek rendelkezései alapján, részben pedig azért, mert nyersanyag és energiahordozó.)

A szerkezeti nyitottságot érzékeltető 2. táblázat adatai arra utalnak, hogy az export és az import növekedési üteme nagymértékben meghaladta a GDP dinamikáját. A 2004. évi EU-csatlakozás különösen erőteljes lökést adott a szerkezeti nyitottság növekedésének. Kiterjedt belső piaca miatt Lengyelország strukturális nyitottságának mértéke elmarad a másik három visegrádi ország nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő értékeitől. A gazdasági növekedéshez közvetlenül nem az export és az import dinamikája járul hozzá, hanem a nettó export alakulása. A 2. táblázatból konkrét számítások nélkül is kitűnik a visegrádi országok kisebb-nagyobb pozitív külkereskedelmi egyenlege 2015-ben.

2. táblázat

Az áruk és szolgáltatások exportjának és importjának GDP-hez viszonyított aránya (százalék)

Ország	Export/GDP			Import/GDP		
	1995	2004	2015	1995	2004	2015
Csehország	40,6	57,4	83,0	43,7	56,6	76,8
Lengyelország	23,0	34,4	49,1	20,7	36,9	46,3
Magyarország	39,3	59,7	90,7	39,2	63,7	81,8
Szlovákia	56,7	68,7	93,5	54,6	71,4	91,1

Forrás: az Eurostat adatbázisa.

Az EU belső piacába történő integrálódás legfőbb területe és eszköze a *jogharmonizáció* volt. Ennek értelmében a visegrádi országok kötelezettséget vállaltak az EK, illetve az EU joganyagának az átvételére (beleértve a közösségi vívmányok nem jogszabályi elemeit), valamint a belső piac követelményeinek való megfelelésre. Emiatt az európai megállapodások túlmutattak a klasszikus szabadkereskedelmi egyezményeken, az EU egységes piacába való, tágabb értelemben vett integrálódást is lehetővé tették, illetve elősegítették.

Ehhez nyújtott a 2000-es évek elején technikai segítséget és némi pénzügyi forrást az 1989 júliusában indított PHARE program (Poland and Hungary: Assistance for the Reconstruction of the Economy), amelyet később valamennyi felvételét kérő országra kiterjesztettek.

A belső piacba való integrálódás szempontjából kiemelkedő jelentősége volt az EU-csatlakozás után a nem vámjellegű korlátozások megszüntetésének, különösen a vám eljárás és a vámmellenőrzés eltörlésének (negatív integráció), valamint a korábban kezdődött szabványügyi harmonizációnak, amelynek keretében a visegrádi országok átvették az EU közös műszaki szabványait (pozitív integráció). Mivel az EU sok

területen a nemzetközi szabályokat is alakítja, a belső piacba való beépülés egyben a globális integrálódásnak is része volt.

WorldScan modelljének segítségével a CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis számszerűsítette az EU és a közép- és kelet-európai országok közötti vámunió létrehozásának és az EU belső piacába való integrálódás terén a nem vámjellegű akadályok eltörlésének kereskedelmi hatásait (*Lejour és szerzőtársai* [2001]). Következtése szerint, minden egyéb körülményt változatlanul tekintve, adott feltételezések és paraméterek mellett Magyarország esetében 2004 és 2020 között, azaz hosszú távon a kumulált potenciális növekedés 44 százalék lehet a teljes export, azon belül 65 százalék az EU-viszonylatú kivitel terén. Lengyelország megfelelő értékei 30, illetve 50 százalék, a többi közép- és kelet-európai országéi (Cseh Köztársaság, Szlovákia, Szlovénia, Bulgária és Románia együtt, ugyanis ez utóbbi két visegrádi országra nem készültek külön számítások) 32, illetve 52 százalék (i. m. 17. o.). Az EU belső piacába való integrálódás hatása elsősorban a nem tarifális akadályok lebontása terén domborodott ki, és sokkal jelentősebb volt, mint a vámunió létrehozásáé.

Ami a makrogazdasági hatásokat illeti, a belső piacba való integrálódás hosszú távon (2004 és 2020 között) 9 százalékkal emelheti a GDP-t és 13,8 százalékkal a fogyasztást Magyarországon, 5,8, illetve 9 százalékkal Lengyelországban és 3,4, illetve 8,2 százalékkal a többi közép- és kelet-európai országban, a Cseh Köztársaságot és Szlovákiát is beleértve (i. m. 25. o.). Más feltételezéseken alapuló újabb modellszámítások, amelyek minél később készülnek, annál kevesebb bizonytalansági tényezőt kell figyelembe venniük, természetesen más eredményekhez vezetnek. A modellek sztochasztikus kapcsolatokat tárnak fel, és az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a GDP és összetevői dinamikáját nagyszámú más tényező alakítja. A konkrét számoktól függetlenül kétségtelen, hogy az EU-csatlakozás, illetve ezzel összefüggésben az EU belső piacába való integrálódás a külkereskedelem dinamizálódása révén lényeges gazdasági növekedési tényezőnek bizonyult a visegrádi országok számára.

Az Európai Unió kereskedelempolitikája a közép- és kelet-európai országokat *homogén* blokkként kezelte a csatlakozás előtt abban az értelemben, hogy nem differenciált közöttük, hanem ugyanazokat az elveket és szabályokat alkalmazta velük szemben. Az európai megállapodások, majd a csatlakozási okmányok szerkezete, tartalma, sőt megfogalmazása is nagyon hasonló volt; a csekély különbségek az egyes csatlakozó országok sajátosságait tükrözték. A visegrádi országok eltérő gazdasági szerkezetével, egyéb sajátosságaival magyarázható az a tény, hogy ugyanazok a külső sokkok (nevezetesen az európai megállapodások és a belső piaci szabályrendszer átvétele) eltérő mikro- és makrogazdasági hatásokat eredményeztek az egyes vizsgált országokban. Az eltérő nemzeti sajátosságok miatt az említett kereskedelempolitikai intézkedések pozitív aszimmetrikus sokkokat okoztak a visegrádi országok számára.

Ami a jövőt illeti, a kereskedelempolitikában a visegrádi országok az EU külgazdasági szerződésrendszerének bővítésétől függően juthatnak valószínűleg nem túl jelentős további előnyökhöz, ráadásul csak hosszú távon. A rövid távú kilátások – különösen az EU és az Egyesült Államok közötti transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerség (TTIP) elnevezésű megállapodás ratifikálásának elmaradása miatt – bizonytalanok. (A TTIP magyar gazdaságra gyakorolt hatásait vizsgálják *Palócz és szerzőtársai* [2015].)

A belső piac továbbfejlesztése javíthatja a visegrádi országok fenntartható gazdasági növekedésének külső feltételeit. Az ebben rejlő lehetőségeket mutatja, hogy az Európai Parlament által készítettett, az európai integráció hiányosságaiból adódó költségeket számszerűsítő tanulmány szerint, ha a tagállamok újabb területekre terjesztenék ki, valamint a meglévőkön mélyítenék az egységes piacot, hatékonyabban alkalmaznák a hatályos jogszabályokat, és elfogadnák az előkészítés alatt állókat, akkor 1597 milliárd euró többletforrás állna rendelkezésükre (EP [2015] 11. o.). A legnagyobb volumenű forrást a digitális belső piac létrehozása mozgósíthatja.

Integrálódás az uniós kohéziós politikába

Társadalmi, gazdasági és területi kohézió az EU-ban

Az európai uniós csatlakozás abból a szempontból idézte elő a leglényegesebb változást a visegrádi országok gazdasági és szabályozási környezetében, hogy attól kezdve rájuk is kiterjedt az EU kohéziós politikájának a hatálya (pozitív integráció). Ezáltal jogosulttá váltak a strukturális alapok (a csatlakozás idején érvényes elnevezéssel az Európai Regionális Fejlesztési Alap, az Európai Szociális Alap, az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap orientációs része és az Európai Halászati Pénzügyi Eszköz), valamint a Kohéziós Alap forrásaihoz való hozzáférésre.

A társadalmi, területi és gazdasági kohézióval az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 174–178. cikke foglalkozik. A 174. cikk a következő: „Átfogó harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében az Unió úgy alakítja és folytatja tevékenységét, hogy az a gazdasági, társadalmi és területi kohézió erősítését eredményezze. Az Unió különösen a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók lemaradásának csökkentésére törekszik. Az érintett régiók közül kiemelt figyelemmel kell kezelni a vidéki térségeket, az ipari átalakulás által érintett térségeket és az olyan súlyos és állandó természeti vagy demográfiai hátrányban lévő régiókat, mint a legészakibb, rendkívül gyéren lakott régiók, valamint a szigeti, a határon átnyúló és a hegyvidéki régiók.”

A társadalmi, gazdasági és területi kohézió elméleti háttere nem teljesen egyértelmű, nincs mögötte koherens elmélet vagy konzisztens paradigma. A teljesség igénye nélkül ugyanakkor megemlíthető, hogy a leginkább kidolgozott a területi kohézió elméleti indoklása, amely szerint a regionális fejlődés neoklasszikus elméletének hipotézisétől eltérően a gyakorlatban nem egyenlítődnék ki a termelési tényezők területi hozamkülönbségei, mert különféle tényezők akadályozhatják a piaci mechanizmusok érvényre jutását.

A gazdasági integrációk ráadásul tovább erősítik a regionális egyenlőtlenségeket, mert annak ellenére, hogy elősegítik az áruk, a szolgáltatások és a termelési tényezők (tőke és munkaerő) árának kiegyenlítődsét vagy legalábbis egymáshoz való közeledését a mozgásuk előtti akadályok lebontása, ennek nyomán az erősödő verseny révén, a gazdasági integráció fejlett területein működő vállalatok javára meglévő termelékenységi különbségek fennmaradnak. A gazdasági integráció az új iparágak telepítését és a meglévő ipar

áthelyezését azokon a területeken ösztönzi, amelyek jobb infrastruktúrát, alacsonyabb szállítási költségeket és képzett munkaerőt tudnak nyújtani (*Hitiris* [1995] 235–236. o.).

Az integrációs szintű közös politikának is lehetnek számottevő, gyakran előre nem látható regionális hatásai, amelyek egyes régiókat előnyösen, másokat hátrányosan érintenek. Ezek különösen súlyosak lehetnek a gazdasági és monetáris uniókban, ahol a rögzített árfolyam vagy a közös pénz miatt nem lehet megvédeni az alacsony termelékenységű régiókat megfelelő szinten tartott valutaárfolyammal vagy a nemzeti valuta leértékelésével (uo. 235–236. o.).

Ez utóbbi probléma enyhítésére hozták létre a maastrichti szerződés értelmében a Kohéziós Alapot, amely a környezetvédelemhez és a közlekedési infrastruktúra terén a transzeurópai hálózatok fejlesztéséhez nyújtott pénzügyi hozzájárulással kívánja elősegíteni a kevésbé fejlett tagállamokban a gazdasági és monetáris unióhoz való csatlakozás kritériumainak teljesítését, a reál- és a nominális konvergencia követelményei közötti ellentmondás mérséklését.²

A kohéziós politikát indokoló elméletekből és elméleti megközelítésekből levonható általános következtetés, hogy a mögöttük meghúzódó gazdasági racionalitás többféle dimenziót ölt, amelyek az alapszerződésben rögzített kötelezettségektől a regionális konvergencián keresztül a legkülönbözőbb makrogazdasági célkitűzésekig terjednek. Vezérfonaluk a fenntarthatóság. Ráadásul maguk a gazdasági célkitűzések is változtak az évek során; jelenleg az EU közös beruházási törekvésein van a hangsúly. Mindez megnehezíti a kohéziós politika hatékonyságának az értékelését. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy egyetlen regionális gazdasági integrációs csoportosulásban sincsenek az EU-hoz hasonló pénzügyi transzferek a tagállamok között.

Integrálódás az EU kohéziós politikájába

Az uniós kohéziós politikába való integrálódásra 2000-től két program készített fel, amelyek mögött nem elméleti, hanem gyakorlati technikai megfontolások húzódtak meg. A csatlakozásra felkészítő mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézkedések támogatása (*Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development, SAPARD*) elnevezésű program célja az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap orientációs szekciója forrásainak a fogadására történő felkészítés volt. A strukturális felzárkózást segítő eszköz (*Instrument for Structural Policies for Pre-Accession, ISPA*) a strukturális alapok és a Kohéziós Alap forrásainak a felhasználására kívánta alkalmassá tenni a kedvezményezett országokat. Bár a programok tartalmaztak vissza nem fizetendő pénzügyi transzfereket, elsődleges céljuk az volt, hogy úgynevezett technikai segítségnyújtással (a megfelelő intézmények kiépítésének támogatásával, eljárások megismertetésével) segítsék elő a kedvezményezett országok integrálódását az európai uniós kohéziós politikába.

² A kohéziós politika neoklasszikus elméletét, az endogén növekedésemléletek releváns részeit, az új gazdaságföldrajzi megközelítést, a metropolizációs elméleteket és az intézményi elméleteket tekinti át *Farole és szerzőtársai* [2011]. Átfogó képet ad az EU kohéziós politikájáról *Piattoni–Polverari* [2016].

A pénzügyi transzfer nagyságrendje mind abszolút értékben, mind a GDP-hez viszonyított arányát tekintve csekély volt.

A visegrádi országok az EU kohéziós politikájába a 2000-ben kezdődött és 2006-ig tartott hétéves költségvetési periódus felénél, 2004-ben kapcsolódtak be. Ez a töredék időszak részben magyarázza az új tagállamoknak (beleértve a négy visegrádi országnak) előirányzott pénzügyi források korlátozott mértékét (3. táblázat). Az 1999-ben elfogadott Agenda 2000 dokumentum, amely az EU következő hét évre vonatkozó költségvetési előirányzatát tartalmazta, még azzal számolt, hogy az EU 6 új tagállammal bővül 12 helyett, azaz később ugyanazt az összeget több ország között kellett elosztani. A 2004 és 2006 közötti időszak abból a szempontból is átmeneti volt, hogy az általánostól eltérő sajátos szabályokat alkalmaztak az új tagállamokra.

3. táblázat

A visegrádi országok számára az EU költségvetésében allokált pénzügyi források a gazdasági növekedés és a kohézió elősegítésére, 2004–2006

Ország	Összes EU-forrás (millió euró)	A kumulált GDP százalékában
Csehország	2 621,1	0,83
Lengyelország	12 808,7	1,78
Magyarország	3 207,2	1,23
Szlovákia	1 757,4	1,50

Forrás: saját számítások az Eurostat adatbázisa, az EC [2004] 2. o. és Hallet [2004] alapján.

Ami a nagyságrendeket illeti, a strukturális alapokból és a Kohéziós Alapból a gazdasági növekedést és kohéziót ösztönző előirányzott támogatások a 2004 és 2006 közötti időszak átlagában a visegrádi országok GDP-jének kevesebb mint 2 százaléka rá rúgtak (3. táblázat). Tovább mérsékelte összegüket, hogy a visegrádi országoknak a meghatározott időszakban nem sikerült lehívniuk és felhasználniuk az összes forrást. Mindezek alapján az európai uniós transzferek gazdasági növekedésre gyakorolt hatása meglehetősen szerény lehetett ezen országok esetében; ennek számszerűsítésére nem is nagyon törekedtek.

Ugyanakkor ebben az időszakban épült ki az európai uniós források fogadásának eszköz- és intézményrendszere, ami – legalábbis elvben – javította a későbbi transzferek felhasználásának a feltételeit.

A 2007 és 2013, illetve 2015 közötti teljes többéves pénzügyi keret esetében már ugyanazokat a közösségi jogszabályokat alkalmazták a régi és az új tagállamokra (EC [2017a], [2017b]). Az eredeti időhorizont a 2007 és 2013 közötti hétéves költségvetési periódus volt, de az úgynevezett $n + 2$ szabály értelmében a többéves pénzügyi keret hivatalos befejezése után még további két évig volt lehetőség kifizetésekre.

Az egyes tagállamoknak a közösségi költségvetésben allokált források nagyságát és azok felhasználását európai uniós jogszabályok határozzák meg. Az agrártámogatást elsősorban folyó kiadások fedezésére a kedvezményezettek

közvetlenül, a tagállami költségvetés megkerülésével kapják meg az egységes területalapú támogatási rendszer (*Single Area Payment Scheme, SAPS*) keretében, amelynek összege a megművelt terület függvénye.

A strukturális alapok és a Kohéziós Alap hosszú távú gazdasági növekedést és konvergenciát előmozdító, fejlesztési célú forrásainak nagysága az egyes tagállamok egy főre jutó GNI mutatóval mért gazdasági fejlettségi szintjétől és még néhány más makrogazdasági indikátortól (regionális fejlettségi szint, munkanélküliségi ráta, EU-forrásokhoz hozzáférő lakosok száma stb.) függ. Emellett a kohéziós politika szellemében korrekciókat is végrehajtanak. Általános szabály, hogy minél alacsonyabb egy tagállam egy főre jutó GNI alapján mért gazdasági fejlettségi szintje, annál több európai uniós transzferre jogosult. A kereskedelempolitikától eltérően itt nem érvényesül a regionálisblokk-szemlélet, a támogatások allokálását ugyanis az egyes tagállamok sajátosságaihoz igazítják.

A 2007 és 2015 közötti időszak átlagában Magyarország mind egy főre vetítve, mind GDP-arányosan 25–40 százalékkal több EU-forráshoz jutott, mint a másik három visegrádi ország (4. táblázat), azaz a kifizetett EU-transzfereket tekintve a legsikeresebben integrálódott az európai uniós kohéziós politikába. Ebben két statisztikai jellegű torzításnak is szerepe volt. A kérdéses időszakban egyrészt a külföldi munkavállalás és demográfiai okok miatt Magyarország lakossága csökkent a legnagyobb mértékben, másrészt Magyarország GDP-je nőtt a legkisebb mértékben. Az előbbi miatt kisebb, az utóbbi miatt nagyobb mértékben értékelték fel Magyarország indikátorai.

4. táblázat

A visegrádi országoknak kifizetett összes EU-forrás egy lakosra vetítve euróban és a GDP százalékában a 2007 és 2015 közötti időszak átlagában

Ország	Egy lakosra jutó EU-forrás (euró)	Kifizetett EU-forrás a GDP százalékában
Csehország	363	2,3
Lengyelország	332	2,9
Magyarország	437	4,0
Szlovákia	350	2,4

Forrás: saját számítások a KPMG [2016] és az Eurostat adatbázisa alapján.

Az EU kohéziós politikájába való integrálódás jelentősége különösen erőteljesen domborodik ki a kohéziós célú (fejlesztéseket szolgáló) európai uniós források beruházásokhoz viszonyított arányának alakulása alapján. A 2007 és 2015 közötti időszak átlagában a kohéziós célú EU-forrás az összes beruházás közel 15 százalékát tette ki Magyarországon, mintegy 10 százalékát Szlovákiában és Lengyelországban, illetve 7 százalékát Csehországban (5. táblázat). Ezek meglehetősen magas értékek, és arra is utalnak, hogy a beruházási célú uniós transzferek az eredeti céloktól eltérően nem kiegészítették, hanem nagymértékben helyettesítették a hazai pénzügyi forrásokat.

5. táblázat

Kohéziós (fejlesztési) célú EU-források a viseigrádi országokban a 2007 és 2015 közötti költségvetési időszak átlagában

Ország	Az összes beruházás százalékában	A költségvetésből finanszírozott beruházások százalékában
Csehország	7,0	34,3
Lengyelország	9,3	40,9
Magyarország	14,6	57,1
Szlovákia	9,7	52,1

Forrás: Saját számítások a KPMG [2016] és az Eurostat adatbázisa alapján.

A fejlesztési célú európai uniós transzferekre való ráutaltság, sőt függőség különösen erőteljes volt a közszférában. A kohéziós célú európai uniós források költségvetésből finanszírozott beruházásokban elfoglalt részesedése meghaladta az 50 százalékot Magyarországon és Szlovákiában, és 34–40 százalékra rúgott Csehországban és Lengyelországban (5. táblázat).

Ami a források felhasználásának eredményességét illeti, az Európai Bizottság modellszámításai szerint a 2007 és 2015 közötti időszak kohéziós és vidékfejlesztési politika keretében európai uniós forrásokból végrehajtott beruházásai 2015-ben a GDP-t 5 százalékkal emelték Magyarországon, 4-4 százalékkal Lengyelország és Csehország, illetve 3,5 százalékkal Szlovákia esetében ahhoz képest, mint ha nem lettek volna ilyen támogatások. Ennek eredményeként 2023-ig a GDP 4,5 százalékkal lehet nagyobb Magyarországon, 6 százalékkal Lengyelországban, 3,5 százalékkal Csehországban és 3 százalékkal Szlovákia esetében (EC [2016a], [2016b], [2016c], [2016d]).

A múltra vonatkozó modellszámítások eredményeit érdemes összevetni a GDP tényleges növekedésével: 2007 és 2015 között a kumulált GDP-növekmény 37 százalék volt Lengyelországban, 32 százalék Szlovákiában, 14 százalék Csehországban, és mindössze 4,6 százalék Magyarországon.

Bár a GDP-dinamikát nagyszámú tényező határozza meg, a modellszámítási eredmények és a tényleges GDP-növekedés összehasonlításából megalapozottan vonható le a következtetés: nem kizárólag az uniós transzferek nagyságrendje számít, hanem azok felhasználásának hatékonysága is. Az európai uniós források *kiegészítették* a gazdasági növekedés hajtóerőit és belső forrásait, és erősítették a fenntartható növekedést Lengyelországban és Szlovákiában. Ez összhangban van az EU kohéziós politikájának a fenntartható gazdasági növekedés elősegítésére vonatkozó célkitűzéseivel. A nemzetgazdasági dimenziókból, nagyságrendi összefüggésekből is adódik az EU-források kiegészítő jellege Lengyelországban. Szlovákia esetében az euróövezetbe való 2009. évi belépéssel a Kohéziós Alap hosszabb távú célkitűzése is teljesült (bár az ország továbbra is jogosult az alap forrásaira). Ugyanakkor az EU-transzferek a nagyfokú szerkezeti nyitottságot mutató Csehországban közepes, a világgazdaságra szintén nyitott Magyarországon kiemelkedő mértékben *helyettesítették* a gazdasági növekedés egyéb, elsősorban belső hajtóerőit, másként fogalmazva: az uniós

forrásoktól való (külső) függőség itt volt a legerőteljesebb. Magyarországon nélkülük nem is lett volna gazdasági növekedés 2007 és 2015 között, sőt a GKI Gazdaságkutató Zrt.-nek a KPMG alvállalkozójaként készített elemzése szerint minden más feltételt változatlanul tekintve, európai uniós források hiányában a GDP 4,6 százalékos növekedés helyett 1,8 százalékkal csökkent volna (KPMG–GKI [2017] 1. o.). A másik három visegrádi országra nem áll rendelkezésre a GKI és a KPMG közös tanulmányához hasonló mélységű elemzés.

A 2007 és 2015 közötti időszakban az európai uniós kohéziós politika céljai között előkelő helyet elfoglaló regionális konvergencia is teljesült abban az értelemben, hogy a visegrádi országok vásárlóerő-paritáson számolt, az EU-átlag százalékában kifejezett egy főre jutó GDP-je emelkedett, azaz közeledett az európai uniós átlaghoz (6. táblázat). Ugyanakkor a visegrádi országok közötti fejlettségbeli különbségek Magyarország viszonylagos lemaradása miatt fokozódtak.

6. táblázat

A visegrádi országok egy főre jutó GDP-je
vásárlóerő-egységben (PPS) az EU-28 százalékában

Ország	2007	2015	2016
Csehország	82	87	88
Lengyelország	53	69	69
Magyarország	60	68	67
Szlovákia	67	77	77

Forrás: az Eurostat adatbázisa.

Külön kutatás tárgya lehet az európai uniós források nagyságrendje és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat okainak a feltárása. A teljesség igénye nélkül: szerepe lehet az egyes visegrádi országokban kialakult kapitalizmusmodellek sajátosságainak (Farkas [2017]). Feltételezhető továbbá, hogy a külső feltételek oldaláról egyes országok gyengébb növekedési teljesítményének egyik oka lehetett a kondicionalitás elvének felpuhulása. Nem utolsósorban a 2008–2009. évi globális pénzügyi és gazdasági válság hatására az európai uniós intézmények kevésbé ragaszkodtak a kohéziós célú források lehívási feltételeinek a betartatásához. (Így például az additionalitás elvének különösen erőteljes gyengülésére utal az európai uniós források kiemelkedő részese-dése az állami-közületi beruházásokban.)

A járadékvadászattal foglalkozó szakirodalom következtetéseire hivatkozva nem csekély súlyú hatékonyságrontó tényező lehetett, az európai uniós forrásokhoz való hozzájutás lehetőségének hatására megfordult a cél és az eszköz közötti viszony: a gazdasági szereplők nem a kitűzött célokhoz kerestek forrásokat, hanem az EU-források minél nagyobb hányadának lehívásához igazították a – piaci körülmények között nem megalapozott – céljaikat. Nem hagyható figyelmen kívül a korrupció sem, amely különösen erőteljesen kapcsolódott az európai uniós pénzek felhasználásához.

A 2014 és 2020 közötti időszakban az EU költségvetésében előirányzott forrás értéke 114,7 milliárd euró Lengyelország, 35,5 milliárd euró Magyarország, 31,3 milliárd euró Csehország és 19,5 milliárd euró Szlovákia esetében. Ezek tetemes összegek, nagyságrendi összefüggéseknél fogva nem csekély mértékben járulhatnak hozzá a gazdasági növekedéshez, de ennek elemzése nem ennek az írásnak a tárgya.

A visegrádi országok előtti leglényegesebb kihívás a 2020 utáni európai uniós kohéziós politika és költségvetés alakulása. Nagyszámú jel utal arra, hogy gyökeresen meg fog változni a kohéziós politika, gyengülni fog a strukturális alapok és a Kohéziós Alap (a ma hivatalos szóhasználat: strukturális és beruházási alapok) eddigi újraelosztó szerepe, aminek következtében radikálisan csökken a visegrádi országoknak jutó EU-forrás, a kevesebb forráson belül pedig megnő a visszafizetendő támogatások részesedése. Ezáltal a fenntartható gazdasági növekedés kiemelkedő fontosságú eleme tűnik el, amelyet valamivel helyettesíteni kell.

A globális és a regionális integrálódás egyéb elemei és a gazdasági növekedés

A csatlakozás után a visegrádi országok az EU-tagság további közvetett és közvetlen előnyeit is élvezhették. Így hozzáférhettek az Európai Beruházási Bank hosszú lejáratú kedvezményes hiteleihez. A 2008 és 2015 közötti időszakban Lengyelország összesen 3,7 milliárd euró (96 euró/lakos), Magyarország 947 millió euró (95 euró/lakos), Csehország 673 millió euró (64 euró/lakos) és Szlovákia 445 millió euró (82 euró/lakos) összegű kölcsönhöz jutott (*Kullas és szerzőtársai* [2016]). Konkrét hatáselemzések nélkül is megalapozottan feltételezhető, hogy ezek a hitelek az általuk finanszírozott beruházások révén szintén hozzájárulhattak a négy visegrádi ország hosszú távú növekedési képességének a javításához.

A globális és a regionális integrálódás kiemelkedő fontosságú következménye és eredménye volt a külföldi közvetlen beruházások növekedése a visegrádi országokban. Statisztikai módszertani különbségek miatt (részletesen lásd *Antalóczy–Sass* [2014]) a visegrádi országok adatai nem hasonlíthatók össze egymással, így megalapozott következtetések levonására sem alkalmasak. Pusztán bizonyos nagyságrendek érzékeltetésére említhető meg, hogy a külföldi közvetlen beruházások GDP-hez viszonyított aránya a 2007 és 2015 közötti időszak átlagában 3,9 százalék volt Magyarországon, 3,5 százalék Szlovákiában, 2,6 százalék Lengyelországban és 2,5 százalék Csehországban (*UNCTAD* [2013], [2016] és Magyarország esetében a Magyar Nemzeti Bank átmenő tételről megtszított statisztikai adatai).

A külföldi közvetlen beruházások terén Magyarország és Szlovákia kitétségének vagy függőségének a mértéke kiemelkedő. A visegrádi országok számai közel állnak az európai uniós források GDP-hez viszonyított arányához, azaz az EU-transzferek nagyságrendjének megfelelő, jelentős hányadban a reálgazdasági szférába áramlott külső forrásokról van szó. Nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő, konzisztens adatok hiányában sem megalapozatlan ezért az a feltételezés, hogy a beáramlott külföldi működőtőke nem elhanyagolható mértékben járult hozzá a fenntartható gazdasági növekedéshez, bár mértékének pontos meghatározása további kutatásokat igényel.

A szakirodalmi források jelentős része egyetért azzal, hogy adott gazdasági fejlettségi és munkaerőköltség-szinten, külgazdasági környezeti feltételek és gazdaságpolitikák mellett a visegrádi országok komparatív előnyei nagymértékben lemorzsolódtak a külföldi működőtőke vonzásának terén. A külföldi közvetlen befektetésekért folytatott erős versenyben az ösztönzés is egyre költségesebb. Változatlan körülmények között ez a növekedési forrás hamarabb fulladhat ki, mint az EU-pénzek beáramlása 2020 után.

Az egységes piacba való integrálódás a munkaerő szabad mozgását, a munkavállalás szabadságát is lehetővé tette az Európai Unióban. A bővüléssel egy időben az Egyesült Királyság, Írország és Svédország nyitotta meg munkaerőpiacát az új tagállamok munkavállalói előtt. A többi régi tagállam esetében 2–7 éves átmeneti időszak után került sor erre. Nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő friss és konzisztens adatsorok korlátozott hozzáférhetősége, illetve hiánya gátolja, hogy felmérjük a külföldi munkavállalás gazdasági hatásait a visegrádi országokban. A sporadikus adatok alapján elsősorban Lengyelországban és Magyarországon ért el számottevő nagyságrendet a hazai munkaerő külföldi munkavállalása. Ezen a téren a legfőbb bizonytalansági tényező az EU-ból való brit kiválás.

Összefoglalás és következtetések

A rendszerváltás utáni több mint negyed században – időszakonként eltérő intenzitással – a visegrádi országok gazdasági növekedésének fenntarthatóságához kiemelkedő mértékben járultak hozzá külső tényezők: a globális és a regionális kereskedelempolitikai integráció, az EU belső piacába és kohéziós politikájába való beépülés és a külföldi működőtőke beáramlása. Az európai uniós forrásokra és a külföldi közvetlen beruházásokra való nagyfokú ráutaltság enyhítette ugyan a relatív tőkehiányt, viszont a fenntartható gazdasági növekedés külső tényezőktől való jelentős függőségére is felhívta a figyelmet.

A visegrádi országok globális kereskedelempolitikai integrálódása speciális körülmények – a piacgazdaságba való átmenet – hatására indult meg, került piacgazdasági alapokra, majd gyorsult fel. Pozitív makro- és mikrogazdasági hatásai elsősorban kvalitatív jellegűek voltak. Rövid távon az 1990-es évek elején a kvantitatív hatásokat nagyszámú más tényező (a KGST-piacok összeomlása, a versenyképtelen termelési kapacitások leépülése stb.) gyengítette.

A külkereskedelem 1990-es évek elején végrehajtott általános liberalizálása után a visegrádi országok globális integrálódása kereskedelempolitikai téren az Európai Unió, illetve jogelődje közvetítésével ment végbe. Az EU-ba való belépés előtt a CEFTA- és az EFTA-megállapodás, majd a csatlakozás után az EU külgazdasági szerződésrendszerének átvétele ugyanis túlmutatott a regionális integrálódáson vagy európaizálódáson, mert a globális integráció elemeit is magában foglalta, de nem multilaterális, hanem bilaterális keretekben.

Az EU belső piacába való beépülés eszköze volt a belépésre való felkészülés idején a közösségi vívmányok, illetve műszaki szabványok átvételét célzó jog-, illetve

szabványügyi harmonizáció, továbbá a csatlakozási szerződés és a csatlakozási okmányok hatálybalépése nyomán a nem tarifális korlátok kiiktatása (mindenekelőtt a vám eljárás és vámenellenőrzés megszüntetése az EU belső határain).

Mivel az EU számos területen a nemzetközi szabályokat is alakítja, a belső piacba való beépülés egyben a globális integrálódásnak is része volt. A globális és a regionális integrálódás általános követelményei összességében megegyeztek egymással. Az európai uniós belső piaci rendszer ugyanis a GATT/WTO és más multilaterális intézmények által kialakított globális szabályokra épül, bár sok tekintetben szigorúbb azoknál. Az EU a harmadik országokkal, országcsoportokkal és nemzetközi szervezetekkel szembeni külgazdasági politikájában mind erőteljesebben érvényesíti az egységes piac szabályozási követelményeit.

A globális és regionális integrálódás a visegrádi országok kereskedelempolitikai és szerkezeti nyitottságának erőteljes növekedésében, a regionális integrálódás az EU visegrádi országok külkereskedelmében elfoglalt arányának az emelkedésében jutott a legnagyobb mértékben kifejezésre.

Az érintettek eltérő gazdasági szerkezete és sok más egyedi vonása miatt a vámunió létrehozása és az egységes piacba való beépülés modellszámítások szerint mind-egyik visegrádi államban jelentős, de országonként eltérő hatásokat valószínűsített, illetve eredményezett az export és a GDP alakulásában. A vámunió létrehozásához képest összességében sokkal jelentősebbek voltak a visegrádi országok számára az EU belső piacába való integrálódás külkereskedelmi és makrogazdasági hatásai. Az EU-csatlakozás, illetve ettől elválaszthatatlanul az EU belső piacának követelményeihez való alkalmazkodás a külkereskedelem dinamizálódása révén lényeges gazdasági növekedési tényezőnek bizonyult.

A kohéziós politikában a 2007 és 2015 közötti időszakban a bruttó hazai termék 2,3–4 százalékára rúgó európai uniós források Magyarországon, majd Lengyelországban és Csehországban, illetve Szlovákiában járultak hozzá legerőteljesebben a GDP növekedéséhez. Ennek ellenére a tényleges, azaz az összes tényezőt magában foglaló GDP-növekedés Lengyelországban és Szlovákiában volt a legnagyobb, ahol az EU-források kiegészítették a gazdasági növekedés hajtóerőit és belső forrásait, míg mérsékeltabb volt Csehországban és Magyarországon, ahol inkább helyettesítették azokat. Az európai uniós transzferek nélkül Magyarország GDP-je csökkent volna. A fejlesztési célú EU-forrásoktól való függőség különösen jelentős volt általában a beruházások, különösen pedig az állami-közületi szféra beruházásai körében, elsősorban Magyarországon és Szlovákiában, kisebb mértékben Csehországban és Lengyelországban.

A fenntartható gazdasági növekedés külső tényezői a kifulladás jeleit mutatják. A GATT/WTO keretében korábban végrehajtott vámcsökkenések, illetve a 2001-ben a dohai forduló keretében indult multilaterális tárgyalások leállása, továbbá az amerikai kormány protekcionista külgazdasági politikája miatt a globális kereskedelempolitikai integrálódásból realizálható előnyök középtávon korlátozottak. A visegrádi országok az EU külgazdasági szerződésrendszerének bővítésétől függően juthatnak – valószínűleg nem túl jelentős – további kereskedelempolitikai előnyökhöz. Az európai uniós intézmények és a tagállamok harmadik országokkal folytatott bilaterális kereskedelempolitikai tárgyalásai nem kecsegtetnek gyors sikerrel.

Az európai uniós források beáramlása még 2020-ig folytatódik, utána viszont nagyszámú – a közös költségvetés zsugorodása és a kohéziós politika várhatóan radikális megváltozása miatt – lényegesen csökken, az előirányzott források tagállamok közötti újraelosztása visszaszorul. Ez különösen súlyosan érintheti a beruházásokat. A nemzetközi versenyelőnyök lemorzsolódása miatt valószínű, hogy a külföldi működőtőke beáramlása sem nő lényegesen. Dinamizálódás a globális értékláncokba való bekapcsolódás erősítésétől várható.

Közép- és hosszú távon pótlólagos külső gazdasági növekedési hajtóerők felszabadulása az egységes piac elmélyítése és újabb területekre (például digitális piac stb.) történő kiterjesztése esetén valószínű, ami viszont a visegrádi országok számára jórészt külső adottság (tuniillik a többi tagállam politikai akaratától – is – függ).

A visegrádi országok globális és regionális integrálódásának tapasztalatai tanulságosak lehetnek azon országok számára, amelyek erősíteni kívánják az EU-hoz fűződő kapcsolataikat, illetve be kívánják lépni az EU-ba. A tapasztalatok különösen Ukrajna, Moldova és Grúzia számára lehetnek relevánsak, amely országok mély, átfogó szabadkereskedelmi megállapodást kötöttek az EU-val. Ezek a szerződések eltérő külső és belső feltételek mellett ugyan, de a visegrádi országokéhoz hasonló utat jelölnek ki számukra. Az EU-tagjelölt országok is profitálhatnak a négy visegrádi ország tapasztalataiból.

Hivatkozások

- ANTALÓCZY KATALIN–SASS MAGDOLNA [2014]: Tükör által homályosan. A külföldi közvetlen-tőke-befektetések statisztikai adatainak tartalmáról. *Külgazdaság*, 58. évf. 7–8. sz. 30–57. o.
- BALASSA, B. [1961]: *The theory of economic integration*. Irwin, Homewood, Illinois.
- EC [2004]: *Structural Funds Strategies for the New Member States: €24 billion to ensure growth and cohesion between 2004 and 2006*. European Commission, MEMO/04/156, 3 o.
- EC [2016a]: *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007–2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF)*. WP1: Synthesis Report, Country Report Czech Republic. European Commission, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_cz_report_en.pdf.
- EC [2016b]: *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007–2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF)*. WP1: Synthesis Report, Country Report Hungary. European Commission, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_hu_report_en.pdf.
- EC [2016c]: *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007–2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF)*. WP1: Synthesis Report, Country Report Poland. European Commission, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_pl_report_en.pdf.
- EC [2016d]: *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007–2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF)*. WP1: Synthesis Report, Country Report Czech Republic, Slovakia. European Commission, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/expost2013/wp1_sk_report_en.pdf.

- EC [2017a]: Budget. Download data 2007–2015. European Commission, http://ec.europa.eu/budget/figures/interactive/index_en.cfm.
- EC [2017b]: Financial Reports: EAGF 2007–2015. European Commission http://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding/financial-reports/eagf/index_en.htm.
- EP [2015]: Mapping the Cost of Non-Europe, 2014–19. European Value Added Unit, European Parliamentary Research Service, European Parliament, 88 o. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/536364/EPRS_STU\(2015\)536364_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/536364/EPRS_STU(2015)536364_EN.pdf).
- EUROPEAN COMMUNITIES [2007]: Cohesion Policy 2007–13. National Strategic Reference Frameworks. European Communities, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/atlas2007/fiche/nsrf.pdf.
- FARKAS BEÁTA [2017]: Piacgazdaságok az Európai Unióban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 368 o.
- FAROLE, T.–RODRÍGUEZ-POSE, A.–STORPER, M. [2011]: Cohesion Policy in the European Union: Growth, Geography, Institutions. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49. No. 5. 1089–1111. o. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02161.x>.
- HALLET, M. [2004]: Fiscal effects of accession in the new Member States. *European Economy*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, No. 203. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication720_en.pdf.
- HITIRIS, T. [1995]: Az Európai Unió gazdaságtana. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 343 o.
- KPMG [2016]: EU funds in Central and Eastern Europe. Progress Report 2007–2015. KPMG, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/06/EU-Funds-in-Central-and-Eastern-Europe.pdf>.
- KPMG–GKI [2017]: A magyarországi európai uniós források felhasználásának és hatásainak elemzése a 2007–2013-as programozási időszak vonatkozásában. Makrogazdasági elemzések összefoglalása. Március 2. Budapest, https://www.palyazat.gov.hu/magyarorszagi_europai_unios_forrasok_elemzese.
- KULLAS, M.–DAUNER, M.–PÖTZSCH, U.–HOHMAN, I. [2016]: Umverteilung zwischen den EU-Mitgliedstaaten. Gewinner und Verlierer der europäischen Transfers. *Centrum für Europäische Politik*, Freiburg, 177 o. http://www.cep.eu/fileadmin/user_upload/cep.eu/Studien/Umverteilung/cepStudie_Umverteilung_zwischen_den_EU-Mitgliedstaaten.pdf.
- LEJOUR, A. M.–MOOIJ, R. DE–NAHUIS, R. [2001]: EU enlargement: Economic implications for countries and industries. CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, CPB Document, No. 011. 49 o. <https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/eu-enlargement-economic-implications-countries-and-industries.pdf>.
- MIHÁLYI PÉTER [2009]: A „washingtoni konszenzus” jelentősége a posztoszocialista országok számára. *Competitio*, 8. évf. 1. sz. 5–25. o.
- PALÁNKAI TIBOR [2003]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest, 379 o.
- PALÁNKAI TIBOR–KENGYEL ÁKOS–KUTASI GÁBOR–BENCZES ISTVÁN–NAGY SÁNDOR GYULA [2011]: A globális és a regionális integrációk gazdaságtana. Akadémiai Kiadó, Budapest, 385 o.
- PALÓCZ ÉVA–NAGY ÁGNES–TARNAI ZOLTÁN–VAKHAL PÉTER [2015]: Az Európai Unió és az Egyesült Államok közötti kereskedelmi és befektetési egyezmény komplex hatásvizsgálata a magyar gazdaságra. Kopint–Tárki, Budapest, június 30. 76 o. <https://onedrive.live.com/view.aspx?resid=DF64D776C56E8B85!6104&ithint=file%2cdocx&app=Word&authkey=!AFid5wcpSy8ysTg>.
- PIATTONI, S.–POLVERARI, L. (szerk.) [2016]: Handbook on Cohesion Policy in the EU. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, <https://doi.org/10.4337/9781784715670>.

- SIGÉR FRUZZSINA [2006]: Európaizáció a Nyugat-Balkánon. *Külgazdaság*, 50. évf. 11–12. sz. 62–82. o.
- TINBERGEN, J. [1965]: *International Economic Integration*. Elsevier, Amsterdam.
- TUKA ÁGNES [2006]: Az Európai Uniók színe és fonákja. IDResearch–Publikon Kiadó, Pécs, 264 o.
- UNCTAD [2013]: *World Investment Report, 2013. Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. United Nations Publication, Genf, 264 o. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf.
- UNCTAD [2016]: *World Investment Report, 2016. Investor Nationality: Policy Challenges*. United Nations Publication, Genf, 232 o. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf.